

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στον αρχαίο θρύλο το σώμα της Ηχούς εξαϋλώθηκε, έλιωσε. Ο έρωτάς της για τον Νάρκισσο απορρίφθηκε, ήταν μία ψευδαίσθηση που άφησε πίσω μόνο ένα ηχητικό στίγμα, ένα φάντασμα απουσίας/παρουσίας. Αλλά και ο ωραίος νέος τιμωρήθηκε, έχασε και αυτός το σώμα του, διατήρησε όμως, μεταμορφωμένη, την ομορφιά του (το λουλούδι είναι πάντα στην κατηγορία του όμορφου). Στην ιστορία αυτή το σώμα τελικά χάνεται και οι ήρωες βρίσκονται στην υπηρεσία του ναρκισσισμού του θανάτου.

Η ψυχανάλυση διηγείται τη δική της ιστορία για το ανθρώπινο υποκείμενο. Ποτέ όμως, σε μία πορεία 120 χρόνων εξέλιξής της, δεν έχασε την επαφή της με το σώμα. Μιλά για την ψυχική πραγματικότητα του υποκειμένου αλλά δεν παραγνωρίζει το σώμα του. Η παρακαταθήκη του φροϋδικού έργου δεν το αφήνει να μας αφήσει. Κυρίως ότι «το εγώ είναι στην αρχή και πρωτίστως ένα σωματικό εγώ»*. Αναμφίβολα, κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες παρατηρούμε μία μεγαλύτερη θεωρητική και κλινική σύνδεση του νου με το σώμα. Η Ψυχοσωματική Σχολή του Παρισιού, η επιρροή του Bion και του Matte Blanco σε πολλούς ψυχαναλυτικούς κύκλους και η «νευροψυχανάλυση» αποτελούν μερικές ενδεικτικές περιπτώσεις, αν και αρκετά διαφορετικές μεταξύ τους. Οι προτάσεις αυτές κινούνται σε πολλά επίπεδα, θεωρητικά και κλινικά. Αφορούν στο σώμα ως αναπαράσταση, ως λιβιδινικό σώμα, ως το σώμα καθ' εαυτό, ως «ενσώματος εαυτός». Τίθενται ερωτήματα για το πώς από το σωματικό παράγεται το ψυχικό, ή και το αντίθετο, πώς το ψυχικό δεν περιέχεται μέσα στο ψυχικό όργανο και εκκύβεται στο σώμα. Οι ψυχαναλυτές είτε επανέρχονται στη σημασία που έχει για την ψυχαναλυτική θεωρία η ενόρμηση είτε αναζητούν νέους όρους για το «πρόβλημα σώμα-νου», το οποίο σε κάθε περίπτωση παραμένει στο προσκήνιο της κλινικής και της θεωρίας. Όμως, οι απαντήσεις δεν είναι εύκολες, η έρευνα συνεχίζεται και το πρόβλημα «σώμα-νου», σε όλες αυτές τις διαστάσεις του, συνεχίζει να αποτελεί για την ψυχανάλυση ένα βασικό γρίφο που καλείται να επιλύσει. Κατά πολλούς, μάλιστα, στην κατανόηση και τη λύση αυτού του γρίφου συμπυκνώνεται όλη η θεωρία της. Καθαρότερα από ποτέ, αναγνωρίζουμε την αγωνία του Φρόυντ διατυπωμένη στο μακρινό 1898, όταν έγραφε στον Fliess: «Δεν θα διαφωνήσω καθόλου με σενα, καθόλου δεν θα αφησω την ψυχολογία να κρέμεται στον αέρα χωρίς μια οργανική βάση. Δεν γνωρίζω ακόμα πώς θα προχωρήσω [το σχέδιο αυτό], είτε θεωρητικά είτε θεραπευτικά, και γι αυτό τώρα συμπεριφέρομαι ως εαν να με ενδιαφέρει μόνο το ψυχολογικό».**

* Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*.

** Freud, S. (1898). Στο: *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904*.

Το σχέδιο «σώμα-νούς» είναι ακόμη ανοικτό; Στην παρούσα έκδοση, με τον τίτλο «Ψυχισμός, Σώμα, Βία: Μια ψυχοδυναμική προσέγγιση» οι επιμελητές, Δημήτρης Αναστασόπουλος, Κώστας Παπακωνσταντίνου, Νίκος Τάκης και Δημήτρης Οικονομίδης, θεωρούν ότι υπάρχουν περισσότερες από μία απαντήσεις, περισσότερες από μία ψυχοπαθολογίες στις οποίες μάλιστα το πρόβλημα τίθεται με διαφορετικό τρόπο και μορφή. Γι' αυτό τον λόγο κάλεσαν Έλληνες ψυχαναλυτές, με διαφορετικές θεωρητικο-κλινικές προσεγγίσεις, για να μιλήσουν πάνω σε πλευρές του προβλήματος «σώμα-νούς» και να το συνδέσουν με την κλινική παρατήρηση. Επιπλέον οι επιμελητές της έκδοσης τοποθετούν μαζί «Ψυχισμό, σώμα, βία» προτείνοντας μία ταυτόχρονα φανερή και άδηλη σύνδεσή τους και καλούν τον αναγνώστη να τους ακολουθήσει σε αυτή τη διαδρομή που πηγαιίνει σε διαφορετικές προσεγγίσεις και σε διαφορετικά κλινικά πεδία.

Οι δύο πρώτες ενότητες του βιβλίου ασχολούνται με αυτό το πρόβλημα. Δεν δίνονται κλειστές και οριστικές απαντήσεις, ούτε επιδιώκεται η μονοπώληση από ένα συγκεκριμένο ψυχαναλυτικό μοντέλο. Κάθε κεφάλαιο του τόμου και ιδιαίτερα κάθε ενότητα μπορεί να θεωρηθεί ως μία αυτόνομη συμβολή που απαιτεί τη μέγιστη προσοχή του αναγνώστη.

Η τρίτη ενότητα, αφιερωμένη στην επιθετικότητα και τη βία, είναι χρήσιμη, όχι μόνο γιατί αφορά στο σώμα ή εκφορτίζεται προς το σώμα (του ίδιου του υποκειμένου ή του άλλου) αλλά και γιατί η εμφάνισή της στο αναλυτικό/θεραπευτικό πεδίο αποτελεί ένα σύνθετο πρόβλημα, για το οποίο απαιτούνται και κλινικές ικανότητες και θεωρητικές γνώσεις. Όταν αναφερόμαστε στη βία εννοούμε κυρίως επιθετικές συμπεριφορές. Συχνά μπορεί να είναι ακραίες (φόνος, αυτοκτονία). Για όλες αυτές τις συμπεριφορές η ψυχαναλυτική σκέψη συναντά δυσκολίες στη νοσηματοδότησή τους. Ο Φρόυντ, στο τρίτο κεφάλαιο του δοκιμίου του «Μερικοί χαρακτηρισμολογικοί τύποι που συναντώνται στην ψυχαναλυτική πρακτική» μίλησε για «εγκληματίες από αισθήματα ενοχής*», ανοίγοντας την ψυχαναλυτική προοπτική κατανόησης της βίαιης συμπεριφοράς και της «ψυχοπαθητικής» συμπεριφοράς. Δεν πρέπει, βέβαια, να ξεχνάμε ότι η βία, καθώς αφορά και σε συλλογικά υποκείμενα, παραπέμπει σε παράλληλες εννοιολογικές θεωρήσεις: οικογενειακή βία και κακοποίηση, κοινωνική βία, φυλετική βία, πόλεμος, τρομοκρατία. Η μετakinηση της ψυχανάλυσης από τη συμπεριφορική κατάσταση στην ψυχική οδηγεί αρχικά στην κατανόηση των συνειδητών και ασυνείδητων συναισθηματικών καταστάσεων, όπως το μίσος, η οργή, η ελεύθερη επιθετικότητα, η ναρκισσιστική εκδίκηση, ή η ενδοστροφόμενη επιθετικότητα και η ενοχή. Εντέλει, καταλήγουμε στη δημιουργία μεταψυχολογικών υποθέσεων που συγκροτούν τη θεωρητική βάση της ψυχανάλυσης, όπως είναι –μεταξύ άλλων– οι αναπτυξιακές “περιπέτειες” των επιθετικών ενορμήσεων, η αποσυχώνευση των ενορμήσεων ή το καταστρο-

* Freud, S. (1916). *Some Character-Types Met with in Psycho-Analytic Work*. Standard Edition, Volume XIV (1914-1916).

φικό προς το Εγώ Υπερεγώ. Σε αυτήν την αναζήτηση, επανεκτιμάται η συμβολή του ψυχικού τραύματος, αφ' ενός, ως καταγιγισμού ερεθισμάτων και έκφανσης μιας εσωτερικευμένης αντικειμενοτρόπου παθολογίας και αφ' ετέρου, ως ενός εξωτερικού (συνήθως ενδοοικογενειακού) τραυματικού συμβάντος.

Η πρώτη ενότητα του βιβλίου –που απαρτίζεται από 5 κεφάλαια– αποτελεί μία σχεδόν πλήρη θεωρητική προσέγγιση των ψυχαναλυτικών συμβολών για το σώμα, χωρίς να λείπει και η κλινική διάσταση.

Στο 1ο κεφάλαιο μία συνοπτική αλλά και πλούσια περιήγηση σε θεωρητικές επεξεργασίες για το σώμα, ο Μιχάλης Πέτρου μάς οδηγεί από το «σωματικό εγώ» του Φρόυντ σε βασικούς σταθμούς του έργου του Donald Winnicott και του Didier Anzieu. Μεταξύ άλλων θυμίζει ότι για τον πρώτο «είναι σημαντικό (το βρέφος) να αισθανθεί ότι ως πρόσωπο διαμένει στον τόπο του, το σώμα του». Στο 2ο κεφάλαιο, η Τζένη Σουμάκη, ως ψυχαναλύτρια παιδιών και εφήβων, μας εισάγει στο θέμα του σώματος στις διαταραχές διατροφής, παρατηρώντας, σε τρεις κλινικές περιπτώσεις της, πώς το σώμα του κοριτσιού λειτουργεί ως το μεταβατικό αντικείμενο της μητέρας. Ο Φώτης Μπόμπος, στο επόμενο κεφάλαιο, οδηγεί τη σκέψη του στην Ψυχοσωματική Σχολή του Παρισιού, «η οποία εισάγει την έννοια-κλειδί της ψυχικοποίησης (mentalisation), θέλοντας να εστιάσει και να δώσει έμφαση στις πολύπλοκες διαδικασίες του περάσματος από το σωματικό στο ψυχικό». Καταθέτει, επίσης, την προβληματική του Andre Green για το πώς κατανοεί θεωρητικά τα μόνιμα και τα παροδικά ελλείμματα της ψυχικοποίησης. Στο 4ο κεφάλαιο, η Ιωάννα Παναγιωτοπούλου ασχολείται με το «πάσχον σώμα», το οποίο δεν είναι πηγή ευχαρίστησης αλλά δυσαρέσκειας, άρα πηγή οργής ή μίσους, συναισθημάτων σύμφυτων με ενοχή. Στο κείμενό της αναδεικνύεται το ναρκισσιστικό πλήγμα από την ασθένεια. Το πάσχον σώμα είναι μία πραγματικότητα χωρίς διαφυγή και η ψυχική ενέργεια που απαιτείται από το υποκείμενο θέτει σε δοκιμασία τα αποθέματα του ναρκισσισμού του. Στο επόμενο κεφάλαιο της ενότητας, ο Χρήστος Ζερβής και η Ελεάνα Παπαγεωργίου, αναφερόμενοι στην εφηβική αναστάτωση του σώματος, παίρνουν ως αφετηρία τις περιπέτειες της σεξουαλικότητας στην εφηβεία και ανατρέχουν στον Φρόυντ, για να καταλήξουν στους A.&M. Lauffer, και τη θέση τους ότι στο σώμα του εφήβου αποτυπώνονται συχνά συμβιβασμοί ανάμεσα στην απόρριψη ενός σεξουαλικοποιημένου σώματος και στην ανάγκη διατήρησης μιας εξιδανικευμένης εικόνας του προεφηβικού σώματος.

Ακολουθεί η δεύτερη ενότητα, επίσης με 5 κεφάλαια (6ο-10ο.).

Στο 6ο κεφάλαιο του βιβλίου, ο Γιάννης Βαριζόπουλος αναλύει τις νέες ψυχοπαθολογίες που έχουν γίνει το αντικείμενο *par excellence* της ψυχανάλυσης. Το κείμενο εστιάζεται στη χρήση του σώματος στις οριακές και ναρκισσιστικές δομές. Ο συγγραφέας προτείνει ότι «στις περιπτώσεις αυτές, η φυσική βία προς εαυτόν ή άλλους είναι μία προσπάθεια να εξαλείψει κανείς ανυπόφορες ψυχικές καταστάσεις μ' έναν συγκεκριμένο, και όχι συμβολικό, τρόπο». Στο 7ο κεφάλαιο,

ο Κώστας Παπακωνσταντίνου, αντλώντας εμπειρίες από τη θητεία του σε φορείς που φροντίζουν και θεραπεύουν ασθενείς με σοβαρές ψυχωσικές καταστάσεις, καταθέτει κλινικές στιγμές, στις οποίες αποτυπώνονται μερικές από τις αντιμεταβιβαστικές αντιδράσεις των θεραπειών που σχετίζονται κυρίως με τον φόβο της τρέλας, τα συναισθήματα εισβολής, απώλειας ελέγχου και “μόλυνσης” από τις βίαιες προβλητικές ταυτίσεις των ασθενών.

Τα επόμενα τρία κεφάλαια πηγάζουν από την ψυχαναλυτική εργασία με παιδιά και έφηβους. Στο 8ο κεφάλαιο, υπάρχει μια εκτενής παράθεση από την Μένη Σιώκου κλινικού υλικού από ψυχοθεραπεία κοριτσιού ηλικίας 8,5 ετών που έπασχε από νεφρική ανεπάρκεια, και τις συνακόλουθες παραμορφώσεις στη φαντασιωσική του εικόνα. Είναι μία καθαρά κλινική μελέτη που έχει αυτοδύναμη αξία. Στο επόμενο, ο Δημήτρης Αναστασόπουλος ασχολείται με την παρεμβολή στη διυποκειμενική επικοινωνία των ηλεκτρονικών μέσων και της δημιουργίας μιας νεας κουλτούρας σώματος επικοινωνίας στους έφηβους, η οποία με τη σειρά της διαμορφώνει νέους τρόπους σύνδεσης αλλά και εθισμών. Παραθέτει πολλές κλινικές εικόνες εφήβων σε ψυχοθεραπεία, οι οποίοι καταφεύγουν στο ηλεκτρονικό μέσο ίσως για να εξαφανίσουν την απόσταση, να αποφύγουν τον αποχωρισμό και τη ματαίωση, και να απαλλαγούν από τα σώματα με τους περιορισμούς τους. Τέλος, η Αντωνία Φυρίγου μάς καλεί να ανιχνεύσουμε μαζί της τις ιδιαιτερότητες της θεραπευτικής σχέσης με τα μικρά παιδιά, καθώς ο θεραπευτής σε αυτή «θα δεχθεί σαρκικά, υλικά και ψυχικά προϊόντα». Το σώμα είναι παρόν (αγκαλιές, αγγίγματα, σπρωξίματα κ.λπ.) και η λειτουργία του αναλυτή θα είναι να μεταφράσει το σώμα και τα αιτήματά του και να δημιουργήσει έναν «ενδιάμεσο χώρο μετασχηματιστικής θεραπευτικής λειτουργίας».

Η τρίτη ενότητα του τόμου έχει ως βασικό άξονα το θέμα της επιθετικότητας.

Στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της ενότητας, ο Κώστας Παπακωνσταντίνου συζητεί τις διαδρομές της επιθετικότητας και τους αρχαϊκούς τρόπους διαχείρισής της, κυρίως τησχάση και την προβλητική ταύτιση. Λαμβάνει ως μοντέλο την κλινικο-θεωρητική πρόταση του Otto Kernberg, η οποία, αφ' ενός συνδυάζει τις αντικειμενότερες σχέσεις με τη θεωρία των ενορμήσεων και, αφ' ετέρου, έχει εφαρμογή στην ψυχοθεραπεία των οριακών και ναρκισσιστικών ασθενών. Στο δεύτερο κεφάλαιο, ο Δημήτρης Αναστασόπουλος καταθέτει εννοιολογικές διακρίσεις απαραίτητες για την κατανόηση της επιθετικότητας, με αναφορές στην εφηβεία. Η επιθετικότητα ως έκφραση της επιβίωσης και προσαρμογής διακρίνεται από τη συσσωρευμένη επιθετικότητα, απότοκη ψυχικών τραυμάτων. Στο κείμενο αναλύονται, επίσης, η ανάδυση επιθετικών παρορμήσεων στον έφηβο και η ενδοστρεφόμενη επιθετικότητα που οδηγεί στην κατάθλιψη, καθώς και η αυτοκτονικότητά του.

Στο κείμενό της η Λέλα Κοράλλη αναφέρεται στην εξέλιξη της σκέψης του Φρόντ γύρω από το πένθος και στις μετέπειτα θεωρητικές θέσεις άλλων συγγραφέων, που αφορούν στο άχρονο του πρωτογενούς ναρκισσισμού και στο ανέφι-

κτο πένθος. Στο τοπίο αυτό τα ζεύγη ντροπής-ενοχής, ιδεώδους Εγώ – τυραννικού Υπερεγώ σηματοδοτούν το μοναδικό μοτίβο ταλάντωσης της βίας/καταστροφικότητας, εσωτερικής και εξωτερικής, η οποία άλλοτε στρέφεται προς τον εαυτό και άλλοτε προς τον άλλο. Οι κλινικές αναφορές της αναδεικνύουν το διαρκές ασυνείδητο ερώτημα που θέτουν οι θεραπευόμενες της: Πένθος ή Μελαγχολία; Η Ευανθία Κωνσταντάκη κατευθύνει τη σκέψη της στη συνθήκη του «κρατήματος» την οποία θεωρεί ως προϋπόθεση για την επίτευξη της ψυχοσωματικής ύπαρξης και την εν-οίκηση της ψυχής στο σώμα (όπως λέει ο Winnicott). Μέσα από αυτό το κράτημα –πού είναι σωματικό και ψυχικό– αναπτύσσεται η αίσθηση της ύπαρξης του βρέφους ως υποκειμένου και διαμορφώνεται το διαχωριστικό όριο ανάμεσα στο «εγώ» και στο «μη-εγώ». Στο επόμενο κεφάλαιο, η Ιωάννα Παναγιωτοπούλου ασχολείται με τη βία της «αρνητικής θεραπευτικής αντίδρασης». Ξεκινώντας από την καίρια παρατήρηση και ανάλυση του Φρόντ για τις πέραν της «αρχής της ευχαρίστησης» δυνάμεις εντός του ψυχισμού, ανατρέχει στον Green, στον Pontalis και άλλους σπουδαιούς κλινικούς. Πρόκειται, μας λέει, για μία ασυνείδητη “επίθεση” του αναλυόμενου στην ιαματική πλευρά της αναλυτικής κατάστασης, όπου κυριαρχεί ο μαζοχισμός και ο «αρνητικός ναρκισσισμός, που ωθεί το υποκείμενο στην εξάλειψη της ζωής παρά στην επένδυση των αντικειμένων». Η ενότητα αυτή κλείνει με ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα, τη διαγενεακή μετάδοση του «πολιτισμικού τραύματος». Ο Νικόλαος Τάκης ερευνά την έννοια του πολιτισμικού τραύματος στην περίπτωση του ελληνικού εμφύλιου πολέμου, όπως αυτό καταγράφεται στον ελληνικό συλλογικό και ατομικό ψυχισμό. Είναι μία μορφή κληρονομούμενης βίας και τραυματικής έκβασής της. Το θέμα του διαγενεακού τραύματος, τόσο στο προσωπικό επίπεδο όσο και στο συλλογικό, ανοίγει την ψυχανάλυση σε άλλα πεδία, εν πολλοίς άγνωστα σε αυτήν, αλλά υποσχόμενα τη διεύρυνση του σκοπού της.

Εν κατακλείδι, όπως φαίνεται και από την παράθεση των σύντομων αναφορών μου στα κεφάλαια του βιβλίου, πρόκειται για ένα πολυσυγγραφικό τόμο με ισορροπημένη θεματική ενότητα, στον οποίο φιλοξενούνται σύγχρονες ψυχανalyτικές ιδέες, σχετικές με τη θεωρητική και κλινική προσέγγιση των συνδέσεων Ψυχισμού-Σώματος-Βίας.

Γρηγόρης Βασιλαματζής
Απρίλιος 2019